

en i Farverhaandværkets Historie saa interesserede Farver, Hr. *Ejnar Hansen*, der, som foran meddelt, har forestaaet Indretningen af »Farvergaarden« i »Den gamle By«, har til Aarbogen leveret efterfølgende Fremstilling. Det skal blot bemærkes, at endnu er vi ikke naaet til at have Butik og Hvidbod knyttet til Farveriet, men de vil komme. Og Læseren maa ikke paa Grund af den hist og her anvendte novellistiske Form blive tvivlende, thi den er valgt af praktiske Hensyn, og hver eneste Oplysning hviler paa sikre Undersøgelser af paagældende Forhold. Endvidere skal det bemærkes, at de her anvendte Friser og Vignetter er Reproduktioner efter enkelte af vore i Farvergaarden udstillede »Trykklodser« til Kattuntrykning.

FARVERIET FRA 1870

A. HISTORISKE OPLYSNINGER

O mkring Midten af det nittende Aarhundrede havde Farverne i de europæiske Lande opnaaet megen Færdighed i at farve med Naturprodukter. – De fleste Farvestoffer, hvoraf flere havde været brugt siden Oldtiden, blev hentet fra andre Verdensdele og bestod af Plantestoffer og enkelte dyriske; som Bejdser brugtes nogle Kemikalier, alt mer eller mindre bearbejdet til Farveribrug.

Ved denne Tid begyndte de kunstige Farvestoffer, fremstillet af Stenkulstjære, imidlertid at fortrænge de gamle; og som Følge af de ændrede Fremgangsmaader, Brug af Dampkedler til Opvarmning i Forbindelse med Maskinteknikkens hurtige Udvikling, forandrede de fleste Farverier efterhaanden Udseende, efter at de gennem Aarhundreder i det væsentlige havde bevaret samme Indretning. Især er det gaaet ud over de Farverier, der, da Hjemmeindustrien blandt Bønderne begyndte at sygne hen, var gaaet over til fabriksmæssig Tilvirkning af Tekstilvarer, og dem, der af samme Grund, indstillede sig paa andet Arbejde, f. Eks. Garderobefarvning. [29 | 30]

Farveriet i »Den gamle By« forestiller et middelstort dansk Provinsfarveri fra den sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede, hvor man udelukkende farver efter de overleverede Fremgangsmaader og Opskrifter, d. v. s. Recepter med Naturfarvestoffer. Kun er Kradsning med Haandburre, et lille Værktøj besat med Karteboller eller med de ældre Metalbørster, og Overskæring med den store Overskæresaks afløst af Kradsmaskinen og

Overskæremaskinen.

Det indigofarvede Vadmél blev tidligere befriet for overflødig Farvestof, ved at man »klappede«, d. v. s. bankede det med de tre Alen lange »Bankekøller« paa en stor flad Sten, der laa ved Skyllestedet, det kunde være ved en Aa, Sø, Dam, Mergelgrav eller ved en Brønd; senere brugte man at støde det i en Balje Lervand med en Støder. I Farveriet i »Den gamle By« bruger man den saakaldte Skyllevalse, en primitiv Maskine med to svære Trævalser, som bliver trukket med Haandkraft. Bygningen maa tænkes opført til andet Brug, men Farveriet er [30 | 31] trods smaa Pladsforhold indrettet i dette Hus, fordi det har en god Beliggenhed med Butik i Beboelseshuset ud mod Torvet og med den bagved Bygningen forbiløbende Aa, hvori det farvede Garn og Vadmél kan skylles.

Forudsætningen for de mange Farveriers Trivsel var Bøndernes Avl af Hør og Uld og Bearbejdelsen heraf til at dække saa godt som hele deres Forbrug af tekstile Fornødenheder. Men med Udløbet af det nittende Aarhundrede svandt »Bønderfarverierne« Antal stærkt ind som Følge af Hjemmeindustriens Hensygnen. Til Belysning af dette Forhold kan oplyses, at der i 1870 i Vejle var 7 Farverier, som tilsammen i den travle Tid foruden Mestrene havde 8 Svende, 10 Arbejdskarle og 3 Lærlinge i Virksomhed med at udføre Arbejde særlig for Landbefolkningen, samt at der fra 1840 til 1881 blev løst Borgerskab af 25 Farvere i Vejle By. Men i 1910 var Farverierne Antal trods Befolkningstilvæksten svundet ind til 2 med ialt 3 Svende, 1 Arbejdsmand og 2 Lærlinge, og af Arbejdet var kun en Fjerdedel »Bønderarbejde«. En væsentlig Grund til, at Husfliden sygnede hen, var, at de mange i denne Periode florerende Uldspinderier med deres Karte, og Spindemaskiner kunde bearbejde Bøndernes Uld meget ensartet og billigt; dertil kommer, at der efterhaanden blev indført Isgarn i farvet Stand til finere Hvergarn, samt at Bønderne forsaa sig paa Købmændenes Ruller af fint Klæde, som disse, selv klædt i saadant, hentede hjem fra Udlandet. Først nøjedes Bønderne med at købe en Alen til en Stadsvest, senere købte de ogsaa til Bukser o. s. v. Til at begynde med indskrænkede Bønderne sig til at lade Ulden »henkarte« (modsat hjemmekarte), men efterhaanden opgav de ogsaa Hjemmespindingen. – Vævningen af Vadmelet m. m. var lidt efter lidt

først blevet overtaget af Landsbyvæveren, senere gik det over til Klædefabrikkerne. De Egne, hvor Hjemmeindustrien endnu bedst kan spores, er Nord-, Vest-, og Sønderjylland.

B. HUSFLIDEN BLANDT BØNDERNE

Faarene bliver som Regel klippet to Gange om Aaret, Foraar og Efteraar. Ulden fra Foraarsklippingen er den bedste og kaldes »Lød«; Efteraarsulden er mere strid og uens, paavirket af Vejr og Vind, den kaldes »Tov« og bruges fortrinsvis til Strikkegarn, grovere Vadmél og ufarvet Vadmél til Undertøj.

[31 | 32]

Til fint Klæde blev Ulden sorteret, plukket og blandet godt før Kartningen for at give en Traad med ensartet Filteevne, ellers blev det vævede Vadmél »rimpet« i Stampen. Hertil anvendtes Lødul, der ogsaa brugtes til Hvergarnsislet, da man af den fik den fineste Traad. Den blev ogsaa mere jævn i Farvningen, medens nogle Farvestoffer har Tilbøjelighed til at give melerede Farver paa Efteraarsulden, hvilket dog ikke gælder Indigofarven i Varmkypen.

Kartningen og Spindingen udførtes af Husmoderen og Pigerne (omkring 1870 kartede Karlene endnu til Tider, naar Pigerne spandt). Disse fik udleveret et Pund Uld, som de maatte karte med Haandkarte fra »Nætter« til Sengetid. Dette var ikke noget ringe Arbejde og hørte ogsaa sammen med Spindingen til de Arbejder, som maatte tage sin Tid i Modsætning til Strikningen, der blev udført til og fra imellem det egentlige Arbejde. Det fortælles, at Husmoderen maatte sørge for, at Ulden var opspundet inden Jul, ellers maatte hun til Skam bære Resten paa Ryggen til Kirke i Julen.

Væver Niels Madsen i Store Velling vævede i 1880erne aarligt: om Sommeren 14-1500 Alen 4½ Kvarter bredt Lintøj af hjemmespundet Hørtraad, om Vinteren ca. 800 Alen Vadmél, Kjole- og Dynehvergarn, d. v. s. Olmerdug.

For Bonden Søren Mikkelsen, der ejede en Gaard i St. Velling paa 130 Td. Land, 14 Td. 6 Skp. Hartkorn, vævede Niels Madsen aarlig af fint Hørgarn 100 Alen, dels Lærred til Lagener og Linned og dels fint Drejl til Duge og Haandklæder, af Blaargarn 100 Alen, dels fint Blaarlærred til Lagener og Forklæder og dels grovere Drejl til Haandklæder, desuden ca. 100 Alen grovt Blaarlærred til Lagener i »Foderlokkammeret«, til Høstforklæder og Arbejdsklæder til Mænd m. m.

Man lod Blaarlærredet farve enten ensfarvet indigoblaat, eller man lod Farveren forsyne det med hvidt Mønster paa blaa Bund, f. Eks. sribet paa den ene Side og ternet eller blomstret paa den anden Side, til Forklæder. De finere Blaarlærreds Forklæder blev ofte vævet i Tern eller sribet af ufarvet og indigofarvet Garn.

For Søren Mikkelsen vævede Niels Madsen endvidere om Vinteren fra 90 til 100 Alen Vadmél og Hvergarn. Vadmelet til fineste Klæde (til Mandsklæder) blev vævet med »glat Vævning«, d. v. s. toskaftet, denne Vævning gav nemlig den jævreste Luv. [32 | 33] Vadmelet til Dagligtøj blev vævet kipret, da det giver det stærkeste Stof. Kjolevadmél blev vævet glat eller kipret; til Uldklokker brugtes i Regelen den kippede Vævning, fordi den giver blødere Tøj; dertil blev Vadmelet ikke farvet, men udvasket og »multnet«, d. v. s. kradset paa den ene Side (Multum).

Dynevadmél er en ældre Form for Dynetøj end det, som er vævet med

Uldgarn paa Hør- eller Bomuldstrend. Hint blev ofte vævet med indigoblaa Striber, som taaler Stampningen, uden at Farven løber ud. Det med Hør-, eller Bomuldstrend blev mest vævet med farvede Striber af Uldgarn: f. Eks. højrrøde, carmoisinrøde eller indigoblaa, mest med graa Bundfarve. Isletten blev her slaaget meget fast (5 Slag) for at gøre Stoffet fjertæt. Vadmel til Forklæder blev vævet med Linnedstriber og farvet mørkeblaat eller halvblaat med Indigo paa Varmkypen, hvorved fremkom hvide Striber af Hørgarnet, som ikke tog imod Farve dér.

C. STAMPNING

Vadmelet, som skulde stampes, blev kørt til Stampemøllen (Stampen), der var indrettet ved de fleste Vandmøller. Stampningen blev foretaget for at gøre Vadmelet tættere og sværere og give det et Filtlag, hvori Farveren kunde kradse Klædeluven. Dynevadmel blev vævet i Vævens fulde Bredde 7 Kvarter, fordi det skulde have »Dynestamp«, d. v. s. »hel Stamp« for at blive fjertæt, herved svandt det ind til den halve Bredde. Vadmel til Kørekapper fik ogsaa »Helstamp«, Vadmel til Mandstøj fik halv eller tre Kvart Stamp og svandt derved fra 7 Kvarters Bredde fra Væven med en Trediedel til $4\frac{1}{2}$ Kvarter, den Bredde, som Skræderen ønskede, Vadmel til Drengetøj fik kvart eller halv Stamp, og Kjoletøj blev som Regel kun udvasket, den mildeste Form for Stampning.

Naar Bønderne kom til Stampemøllen med deres Vadmel, blev de beværtet med det saakaldte »Stampøl«, hjemmebrygget Øl med Brændevin. Ved Hopballe Mølle ved Jelling laa et Stampehus, der var et langt etages Hus 13 x 5 Meter af Bindingsværk med eget Vandhjul, hvis Aksel gik paa langs gennem Huset og tjente til at løfte Stampekøllerne (Hamrene) under Stampningen. – Værket var et Hammerstampeværk; der var to Hold »varme Køller«, hvor selve Stampningen gik for sig, og to Hold »kolde Køller«, ved hvilke »Udvaskningen« med Lervand og [33 | 34] Efterskylningen blev foretaget. Et Hold Køller bestaar af to Køller, d. v. s. Hamre, det er svære Stolper af ca. 14 x 14 Tommers Tømmer, som bevæger sig skiftevis op og ned i »Stampetruget«, der kan være sammensat af svært Tømmer eller udhugget i Granit. Alt Vadmel blev først rensed ved Stampning i koldt Lervand og derpaa stampet i varmt Vand med de »varme Køller«, til det var krøbet tilstrækkeligt ind. I et mindre Rum i den ene Ende af Huset, den saakaldte »Bomstue«, blev Vadmelet ved Hjælp af et Redskab viklet stramt om Træbomme og blev liggende Natten over for at glatte Læggene, som fremkom under Stampningen. I Hopballe Mølle udførtes Arbejdet sidst af Johan Stampmester.

Efterfølgende Beretning, der er knyttet til Farveriet i »Den gamle By« i Aarhus, skildrer Tiden omkring 1870, og man forudsætter, at der har været rigeligt Arbejde (ca. 14000 Numre aarlig i Indskrivningsbogen) at udføre for Omegnens Bønder, fordi Indehaveren har været en dygtig og veluddannet Mand.

[34 | 35]

FARVERIET I »DEN GAMLE BY«

I. FARVEREN, FARVERKONEN OG FOLKENE

Gregers Christian Koch, der er Indehaver af Farveriet i »Den gamle By«, er født i Ringkøbing den 25. September 1845. Han lærte Farver, og Trykkerhaandværket fra 1859 til 1864 i Farver Larsens velindrettede Farveri i samme By, hvor der blev udført meget godt og alsidigt Arbejde. Hans Løn var foruden Kost og Logi 20 Daler om Aaret de fire første Aar og 40 Daler det sidste. Efter udstaaet Læretid søgte han i fuld Overensstemmelse med Larsen ifølge et Avertissement en ledig Plads hos en Farver i en lille østjydske By. Han blev dog hurtigt klar over, at her var ikke Stedet til at udvide sine Kundskaber; thi den første Opgave, han blev stillet over for, var at mægle mellem Farveren og en ældre Svend om, hvad en forkludret Varmkype fejlede. Afgørelsen, han traf, og som Tiden viste var rigtig, blev, at ingen af dem havde Ret. Det kan nemlig hændes, at en Varmkype kan være overanstrengt i Overfladen, ved at man har farvet for meget paa den i eet »Træk«, f. Eks. af løs Uld. Derved kan det se ud, som om Kypen er »væk«, men naar den saa faar et »Rør«, og »Grunden« kommer til at »snakke med«, kan Kypen rette sig; og det var netop det, som Kypen her trængte til.

Som Løn skulde Koch have Kost og Logi og 11 Daler om Maaneden foruden 9 Mark som Erstatning for Øl og Snaps, men han blev ikke gammel i Pladsen. Derimod fik han i Randers, Aarhus og »oppe i det tyske« Lejlighed til at »sværte sine Negle« i mange sjældne Kulører og udviklede sig til at blive en dygtig Farver. Det var dengang endnu almindeligt, at Farverne, særlig de udenlandske, noterede Vægttallene i deres Farve-Receptbøger efter et Kodesystem, f. Eks. *Waldenburg*, der med [35 | 36] sine 10 Bogstaver repræsenterede Tallene fra eet til ti. Danske og især svenske Farvere var ogsaa hemmelighedsfulde med deres Viden, hvorfor videbegærlige Farvere maatte anstrenge sig for at indhente Kundskaber. Der var f. Eks. mange

Recepter, hvorefter man kunde fremstille den allerfineste højrøde Farve, de afveg ikke meget fra hinanden, men hver Farver vogtede nøje paa sin lille Finesse; i de fleste Tilfælde var det dog kun Indbildning.

Efter at have arbejdet som Svend i 7 Aar har Koch nedsat sig i »Den gamle By« og hurtigt vundet sig Ry som en dygtig Farver, saa Bønder fra nær og fjern kommer til ham med deres Arbejde. Det bestaar i at farve, trykke og paa anden Maade forædle deres hjemmelavede Garn og vævede Stoffer af Uld og Hør. Som den omhyggelige Farver Chr. Koch er, behandler han det indleverede Tøj paa den mest samvittighedsfulde Maade, derfor indlader han sig ikke paa at give Vadmél, der skal farves blaat paa Varmkypen, en Opsætning med »Sandel« eller at opsætte det med Blaatræ og Sandel oven paa Indigoen i Kulørfarveriet for at spare paa den dyre Indigo. Dette var en Fremgangsmaade, som ikke ansaas for ganske ærlig, og der fortælles da ogsaa om en Farver, at han altid dækkede Vinduerne, naar det opsatte Vadmél blev »taget paa Kypen«, for at Genbofarveren ikke skulde se det. Samme Farver maatte ogsaa sørge for at faa Vadmelet godt gennemfarvet med Indigo, for at Kunderne ikke skulde opdage Kæltringestregen, naar Vadmelet i modsat Tilfælde var forblevet rødt indeni af Sandelen. Bønderne vidste meget godt, hvorledes indigofarvet Vadmél skulde se ud, de farvede jo selv Garn med »Engelblo«, d. v. s. Indigo, i Lødgryden, en stor Jydepotte, hvortil de opløste Indigoen i Urin.

Alt Garn, som skal farves i lyse og klare Farver, bliver hos Koch vasket med Sæbe før Farvningen; han bruger ikke, som det endnu her og der er Skik for at spare Garnvasken, at løsne Uldfedtet og Smudset i selve Farvebadet ved Tilsætning af Klid. Dette giver da ogsaa kun uklare og ujævne Farver, især paa det »henspundne« Uldgarn, der er fyldt med Spindeolie. Blaasvenden maa altid, inden han faar sit Arbejde godkendt, aflevere et lille Hjørne af hver »Række« Vadmél, som er farvet med Indigo, for at vise, at det er gennemfarvet og mørkt nok.

Koch udfører selv det Arbejde, som ikke kræver hans uafbrudte Nærværelse. Om Morgenen »papirer« han selv sin Presse ud, som han har »sat« Aftenen i Forvejen, han fjerner det tørrede [36 | 37]Garn fra Tørrestuen, undersøger Arbejdets Kvalitet og lægger til Tider Garnet sammen. Iøvrigt ser han hver især paa Fingrene og giver her og der en Haandsrækning, naar han ikke paa travle Dage hjælper Konen i Butikken. Her regerer hun ellers med Myndighed og Lempe til alles Tilfredshed, hun trakterer de kvindelige Kunder med Kaffe af Kedelen, som stadig er over Ilden, eller med en særlig fin Kop Kaffe til gode Kunder. Mændene faar Piben stoppet og en Snaps Brændevin eller Mjød. Paa Markedsdage reder hun Seng til Mænd, der kommer langvejs fra, under Disken og bruger hertil det indkomne Vadmél og Uldposerne. Konerne raadfører sig med Madam Koch for at kunne vise det fineste Hvergarn frem, der altid er et Samtaleemne ved Gilderne. En utilfreds Kunde faar hun trukket til Side, og ved en Kop Kaffe kommer der altid et godt Resultat frem. Hun faar altid en Handel i Stand og dækker sit Behov af Fløde, Æg m. m. fra sine Kunder. I travle Tider har hun nok at bestille til langt ud paa Aftenen med at ordne det indkomne Arbejdsstof, sy Numre paa Vadmelet og »sedle« Garnet. Hun passer sit Hjem og Børnene omhyggeligt og sørger for Mad til hver især i rette Tid og er derfor altid tidlig oppe om Morgenen.

I den travle Tid staar Mester op Kl. 4-5 om Morgenen og gaar ned gennem

Farveriet til Pressekommeret, hvor han træder haardt i Brolægningen med Træskoene for at vække Svendene. Lærlingen og Karlen bliver purret ud af Sengen under Pressekommerbordet, og Arbejdet tager sin Begyndelse. En af Karlene tænder op om Varmkypen og under den Kedel, som skal i Brug. Lærlingens Morgenarbejde er f. Eks. at farve to Pakker Tvist eller Hørgarn paa Koldkyperne, det tager ham tre Timer; men naar en Karl hjælper ham med at »slynge« Tvisten i Kyperne, farves det paa to Timer. Blaasvenden »skænker op« i sin Varmkype og lugter til den, han »skærfer« den maaske med lidt Kalk og giver den »et Rør«, derefter begiver han sig til Hvidboden for at forberede Vadmøl og Garn til Farvningen. Kulørsvenden har vejet Farvespaaner af i en Pøse til Udkogning i Kedelen, og mens det koger, forbereder han Garnet og Vadmelet i Hvidboden.

Farver Koch har tre Svende, en Arbejdskarl, en gift Daglejer og en Lærling i Arbejde. De ugifte bor paa Stedet, og Farverkonen maa sørge for Mad og Seng. Svendene sover i Svendekammeret, som ligger lunt over Pressekommeret ved Siden af Tørrestuen med Adgang fra denne og med Vinduer mod Farvergyden. [37 | 38] Blaasvenden, Karl Møller, har lært Faget hos Farver L. C. Nielsen i Holstebro. Han kom i Lære før sin Konfirmation den første Dag, Nielsen begyndte som Mester; han fik dog hurtigt betroet de mere vanskelige Arbejder og lærte snart selvstændigt at føre sin Kype. Af den Grund er han nu ogsaa en sikker Kypefører, der kan spore og afhjælpe Gæringens smaa Svingninger, før de tager en faretruende Retning. Han er ikke overtroisk, som Farverne var i tidligere Tid, af hvilken Aarsag de laasede for Kyperne, enten Dækslet over dem eller Døren til Kammeret; men han laaser dog, naar han forlader Blaakammeret om Aftenen, fordi han har erfaret, at Kulørsvenden, engang han i Vrede forlod Farver Skov i Sønderborg, ødelagde to Varmkyper med »Fitrel«.

Kulørsvenden, en Svensker ved Navn Nummelin, er en dygtig Farver, hvilket ofte var Tilfældet med de svenske Farvere, som rejste til Danmark; men han er ogsaa meget hemmelighedsfuld med sine Recepter og Fremgangsmaader. Trykkeren er Meklenborger og hedder Harder; han er særlig uddannet i sit Fag og jonglerer med sine »Trykkeklodser«, naar han har Tilskuere; han besørger ogsaa Mærkningen af Garn i Hvidboden.

Daglejeren, Jens Bukh, er gift og bor i Byen; han kradser og overskærer m. m. for en Løn af 5 Mark om Dagen. Karlen, Niels Enøre, der er fæstet halvaarsvis med en aarlig Løn af 125 Daler foruden Kost og Logi, skyller Dagen lang i Aaen. Om Vinteren, naar den er tilfrosset, maa han hugge Hul i Isen for at kunne udføre sit Arbejde. Øgenavnet bærer han, fordi Rotterne en Nat, han var kommet beruset hjem, havde ædt af hans ene Øre. Han deler Seng under Pressekommerbordet med Lærlingen Kristian Hare.

II. BUTIKKEN. HVIDBODEN

Butikken er et ret stort Rum, der ogsaa bliver brugt til Spisestue for Farverfamilien og Folkene. Paa Disken, der staar noget tilbagetrukket, findes en Pult, hvorpaa Indskrivningsbogen ligger, bag Disken er Reoler til det færdige Arbejde opstillet, og gennem Væggen fører en Dør bagud til Hvidboden, hvor det til Farvning indleverede Arbejdsstof bliver opbevaret. Butikken foran Disken er møbleret med en Bænk og et langt Bord; paa Bordet staar Tobakskassen og Klukflaskerne med Brændevin og den [38 | 39] »Søde Snaps«, Mjød eller Likør. En »Bornholmer« er anbragt ved

Væggen, hvor der er udspændt et Stykke Lærred, paatrykt et »Formslag« af hver Trykkeform, som bliver brugt. Efter Lukketid spærres der af for Rummet bag Disken med Skodder, der er fastgjort under Loftet med Hængsler.

Bønderne indleverer deres Garn og Vadmél, som skal behandles, i Butikken, naar de er kørende til Byen. Den mindre velhavende venter med at indlevere sine Sager, til Æglægningstiden og Smørtiden indtræffer med Foraarsgræsningen. Nogle Farvere kørte Landture, en eller flere Ruter, hver fjortende Dag for at samle Arbejde.

I Hvidboden bliver det til Bearbejdning indleverede Vadmél og Garn m. m. hver Morgen af Farveren selv sorteret efter den Farve, det skal have, og opbevaret, til der er samlet tilpas meget sammen, som man nu har for Skik. Herpaa bliver Garnet mærket med »Strikker«, der er forsynede med et forskelligt Antal Knuder til hvert Parti Garn; denne Mærkning foretager man, for at hver Kunde kan faa sit eget Garn igen. Til Sortering af det mærkede Garn efter Farvningen findes der paa et Brædt paa Væggen eller paa en Loftsbjælke en Række Søm, ved hvilke Mærkerne er noteret med Kridt. Mærkerne benævnes f. Eks.: en Bindeknude, en Bindeknude med een lang Ende eller med to lange Ender, paa disse Ender kan der knyttes Knuder, 1-2-3 o. s. v. i forskellige Sammenstillinger, som derefter gentages med 2-3-4 Bindeknuder. Som Fortsættelse af Bindeknuderne kan anvendes Krydsknuder. Indleveringsnummeret og Mærket samt Antallet af Løder og Hanke noteres i »Mærkebogen«. Vadmélstykkerne bliver syet sammen i Rækker, passende til den Kedel, hvori de skal farves, eller man vælger den mest passende Kedel efter det foreliggende Kvantum. Efterhaanden som Svendene i Farveriet faar Brug for Arbejdsstof, mærker og afhenter de det i Hvidboden, eller ogsaa mærkes Garnet af en øvet Arbejdskarl, thi forkert Mærkning giver Anledning til mange Forviklinger; denne Mand lægger saa tillige det færdigfarvede Garn sammen til Udlevering i Butikken.

III. ARBEJDETS ART OG MÆNGDE

Vadmelet bliver farvet og forarbejdet til forskelligt Brug: fint Klæde med Luv til Søndagsklæder for Mænd bliver farvet med [39 | 40] indigo mørkeblaat eller mellemblaat, eftersom Kunden har Raad til det; dagligt Mandstøj nøjes man i Regelen med at lade farve »halvblaat« og presse; de, som var kede af at gaa med det stærkt lodne Arbejdstøj, lod det tillige overskære. Vadmél til Kvindeklæder bliver delvis lavet til Klæde og farvet i forskellige Kulører, brunt, kirsebærrødt, grønt, blaat, graat og lilla m. m., eller lavet til »Multum«, som bruges til Undertøj, dette bliver som Regel kun udvasket og kradset paa den ene Side, »multnet«. Vadmél til Bordtæpper og Møbelstof bliver farvet rødt med Krap og Cochenille eller i andre Farver. Møbelstoffet overtrykkes med sort Damaskmønster, Bordtæpperne med sorte Borter, Hjørneblomster og Rosetter. Til Frakkefor bliver Vadmelet f. Eks. farvet sølvgraat og overtrykket med sort Mønster, til Vestestof farvet brunt og trykket med sorte Ruder, d. v. s. Streger paa Kryds og tværs, og til Dækkener bliver det farvet rødt og trykket med Bort og Ejerens Navn i sort Farve eller indigoblaat og »af brændt« med paatrykt »Skedevandssværte«, som omdanner Indigoen til en gul Farve. Vadmelet til Stadsbukser bliver ofte forsynet med lyseblaa Striber langs Kanten til Galoner paa mørkeblaa Indigofarve eller sorte Striber paa chokoladegraat. Trykningen paa Uldstof

kaldes Taffel eller Damptryk, paa Lærred Paptryk.

Vævegarn til Hvergarn bliver farvet i forskellige Farver som Vadmelet til Kvindeklæderne, Trendgarnet hertil er af Blaar eller Bomuld og bliver f. Eks. farvet blaåt med Indigo paa Koldkypen, brunt med Cattigo, orange med Sølverglød og Bly sukker eller i flere andre Farver. Den Farver, som kan farve orange paa Bomuld, er som Regel stolt deraf. Af Strikkegarn til Strømper bliver det meste af det, der bruges til Kvindestrømper, farvet sort, mens det til Mandsstrømper farves lyseblaåt eller mørkeblaåt. Det sidste bliver ofte ligesom Garn til Børnestrømper og strikkede Ærmer, der er farvet i livlige Farver, »afbundet« paa forskellig Maade under Farvningen, hvorved man fremstiller ufarvede eller lysere Pletter, undertiden ogsaa andre Farver paa Traaden, hvoraf de velkendte nistrede Mandsstrømper og ringede Ærmer til Mændenes Arbejdsstrøjer og Børnestrømper bliver strikket.

Efteraaret er Garnfarvningens Tid, og Bønderne skal helst have deres Strikkegarn hjem inden Jul, derfor sætter Blaasvenden rigelig Indigo paa Varmkypen til sidste Farvning før Jul, saaledes at intet bliver liggende i Hvidboden Julen over. I denne Tid farver Kulørsvenden Hovedfarverne hver ottende Dag, nemlig [40 | 41] 100 Pund »smaksort«, hvoraf en Del har faaet »Anblaaing« som ægte Grundfarve paa Varmkypen til ægte sort, 100 Pund sandelbrunt, 80 Pund grønt, hvoraf det mørkegrønne først bliver »anblaaet«, dels mellem- og olivengrønt, 80 Pund forskellige Farver i oliven, og kanelbrunt. »De mindre Kulører« bliver farvet hver 14. Dag, nemlig 2-3 Lispund højrødt, 2-3 Lispund carmoisin, rødt, ægte lilla, d. v. s. carmoisinbrunt, og ægte violet paa »anblaaet« Garn, alle fire Farver farves med Cochenille paa forskellig Maade, 2 Lispund sølvgraat, staa graat, ægte graat paa »anblaaet« Garn, havannagraat, chokoladegraat, simpelgraat i »Flotten« efter det smaksorte, samt lidt blegrødt m. m.

Ved Fastelavnstid begynder Vadmelet, som skal være færdigt til Foraarskonfirmationen, at strømme ind. I denne Tid, der er Farverens travleste, bliver Varmkyperne udfarvede Dag og Nat. Alt, som ikke skal være færdigt til Konfirmationen, bliver lagt paa Loftet til mindre travle Tider, og det kunde hos nogle Farvere være betydelige Mængder. Der fortælles om Farvere, der havde saa meget at bestille eller var saa daarligt hjulpe, at Bønderne havde Vadmel liggende et helt Aar hos dem, særlig paa Steder, hvor Farveren paa Grund af sit Privilegium ingen Konkurrenter havde i vid Omkreds. Her kunde en velhavende Farver i egen Gaard ogsaa være ret afvisende over for Kundernes særlige Ønsker.

[41 |

Side 41 - 43 indeholder "PRISLISTE FOR FARVER NIELSEN I HOLSTEBRO 1870" og "PRISLISTE FOR FARVER OTTO WEGENER I VEJLE 1860", som det ikke har været muligt at gengive i dette genoptryk.

| 44]

IV. KULØRFARVERIET

Kulørfarveriet er det største Rum i Farveriet. Gulvet er stenbrolagt med Rendestene og Afløb for det meget Spildevand; der er ikke Loft over hele Rummet, saaledes at Dampen fra Kedlerne kan slippe ud mellem Tagstenene. Her findes Kedlerne indmurede omkring Fyrstedet, den forneden stærkt udvidede Skorsten. Indfyringen under Kedlerne sker fra Skorstens Bund, der ligger ca. en Alen under Gulvet i Farveriet. Røgen trækker fra Kedlerne op gennem Kanaler i den udvidede Del af Skorstensmuren og gaar frem og tilbage under det med jernplader belagte Gulv i Tørrestuen paa Loftet, derpaa op i selve Skorstenen. I Kulørfarveriet er der foruden de løse Redskaber, Kar, Spande, Øser, Farverkæppe, Hasper m. m. i Hjørnet mod Torvet anbragt to store Lærreds-Koldkyper til Indigofarvning af Hør og Bomuld. Over Kyperne hænger de saakaldte Lærredskranse til at hæfte Lærred paa under Farvningen. Paa et hensigtsmæssigt Sted i Kypernes Nærhed er anbragt en svær Stolpe med en »Duks« af Pokkenholt til at vride, ordne og støde Garnet paa. Vridningen foretages med »Vridenavl« . Denne er af Ibenholt eller Pokkenholt, men kan ogsaa laves af det meget haarde Farvetræ, Blaatræ og Rødtræ. Vridenavl og Duksen er som glatpolerede, for at Garnet ikke skal hænge i under Arbejdet.

Omkring Skorstenen er indmuret 5 Kedler af forskellig Størrelse, hvoraf den største rummer 40 Spande Vand å 12 Potter og 50 Pund Arbejdsstof og den næste 36 Spande Vand og 40 Pund Arbejdsstof; den store Mellemedel rummer 20 Spande Vand og 20 Pund Arbejdsstof og den mindre 10 Spande Vand og 8-10 Pund Arbejdsstof. Disse 4 Kedler er alle af Kobber og fremstilledes paa de gamle Kobbermøller, f. Eks. Haraldskjær ved Vejle; en enkelt af Kedlerne bærer endnu sit gamle Værkstedsmærke. Den femte og mindste Kedel er af Messing og rummer [44 | 45] 3 Spande Vand og 3-4 Pund Arbejdsstof; i den farvedes blegrødt, gult, brandgult og andre fine Kulører. Tidligere farvede man alle cochenillerøde og gule Farver i Tinkedler, der enten var helt af Tin eller af Kobber, foret med Tin. Men disse

smeltede meget let sammen. Selv om man kun fyrede med Pindebrænde

Kulørfarveriet.

og iøvrigt var meget forsigtig,
kunde det hælde ved, at
arbejdsstoffet ikke blev haandteret

hurtigt nok rundt i Kedlen. Senere brugte man som her Messingkedler, men i vore Dage tager Farverne ikke i Betænkning at farve alt i Kobberkedlerne. – Arbejdsstoffet, som skal farves, bliver først bejdset, det vil sige først kogt i ca. 2 Timer i Vand tilsat Alun alene, Alun og Vinsten eller kromsurt Kali og Vinsten, og derefter i et Afkog af Farvestoffet eller ogsaa for nogle Farvers Vedkommende, f. Eks. sort med Blaatræ og Sumak og sandelbrunt med Sandel og Knopper eller Galæbler, først kogt i Afkog af Farvestoffet og dernæst »fordunklet« (efterbehandlet) i Farvebadet med »Fitrel« (Jernforilte). Ved de røde Farver, der bliver farvet med Cochenille, blander man derimod Farvestof og Bejdse, der bestaar af en Skedevands- og Tinkomposition, sammen i et Bad. [45 | 46]

»Haandteringen« i Kedlerne under Farvningen sker paa forskellig Maade, enten ved Hjælp af »Haspen«, der anbringes over Kedlen og drejes med et Haandsving, idet Farveren med en Stok i venstre Haand retter paa Stoffet eller Garnet, som hertil kædes sammen med »Farvestrikkerne«; ved Sumak, Sortfarvning, »lænkes« »Hankene« i nogle Farverier sammen uden disse, men det gav dog ofte en ujævn Farve. Garnet haandteres dog ogsaa paa andre Maader. Enten ombindes hver Garnhank med tre Farvestrikker for at hindre det i at blive uredt, hvorpaa det hele stoppes i Kedlen og haandteres ved at Hank paa Hank trækkes op ved Hjælp af en Stok og Strikkerne om Garnet ved den ene Side af Kedlen og atter stikkes ned ved den anden Side, eller Garnet haandteres paa Stokke, som ligger tværs over Kedlen.

Paa Loftet over Kedlerne findes *Dekarterekassen*. I denne anbringes det farvede Vadmél, rullet stramt om en Bom, og bliver gennemdampet. Dampen udvikles i en af Farvekedlerne, som dertil er omhyggeligt tillukket med et Dæksel, og Utæthederne er klinet med Ler eller dækket af Sækkelærred med Sand over. Fra Dækslets Midte fører et Trærør op gennem Loftet til Dekarterekassen. Dekarteringen foretages for at befri Vadmelet for Krøller og Læg, som fremkommer under Stampningen og Farvningen.

V. BLAAKAMMERET (KYPEKAMMERET)

Blaakammeret er her et særskilt Rum, der er indrettet ved Siden af Skorstenen ud mod Torvet. Her staar de saakaldte »varme Kyper«. Den ene er en lille 6 Punds Kype, beregnet til at farve med 6 Pund Indigo og rumme en »Række« Vadmél paa 25-28 Alen. Kypen opvarmes fra Fyrstedet. Den er af Jern, tre Alen dyb og tilspidset nedefter, støbt hos Allerup i Odense. Den anden Kype er af Træ og beregnet til at farve med ti Pund Indigo. Den opvarmes ved at sænke en dertil lavet »Fyrgryde« ned deri (Tidligere var Kyperne af Kobber eller Bly. - 1868 blev hos Larsen i Ringkøbing to Blykyper erstattet med en større af Træ. Blykyper blev ifølge gamle Beretninger ogsaa brugt i Oldtiden til Purpurfarvning).

Af mindre Værktøj findes i Blaakammeret to »Riveskaale«, en ældre af Kobber og en nyere af jern, med Kugler til at rive [46 | 47] Indigo i, en »Lut« til at røre i de dybe Kyper med, en Jernkrans med et Net af Snore til at nedsænke i Kyperne i en passende Dybde for at forhindre Vadmelet i at synke ned i »Grunden«, d. v. s. Bundfaldet; til at haandtere Vadmelet under Overfladen i Farvebadet bruges de to »Hager«, d. v. s. Kypeklør; endvidere findes en »Vridebør« til at anbringe over Kypen og vride Vadmelet paa, naar

Farvningen er tilendebragt, en Øse til Kalk og en, som bruges til at skænke op i Kyperne med, naar deres Tilstand bliver undersøgt.

I Kyperne bliver Uld, Uldgarn og Vadmél farvet blaat i alle Styrkegrader med Indigo; man giver det et eller flere »Træk«, eftersom det skal være mørkeblaat, mellemblaa, halvblaat, mørkt lyseblaat, lyseblaat, lyst lyseblaat eller perleblaat. Der farves ogsaa her, naar Stoffet skal have en ægte Grundfarve f. Eks. til grønt, der fremkommer ved, at den blaa Grundfarve bliver overfarvet med Gultræ, eller til ægte sort, der faas ved Overfarvning med Blaatræ og Sumak. Garn, som først er blevet farvet rødt med Cochenille, bliver overfarvet paa Varmkypen til ægte violet, eller hvis det først har faaet en Grundfarve af Krap, kan det faa saa mange »Træk« her, at der fremkommer en sort Farve, som er meget ægte. Ved »Træk« (Ordet er formodentlig dannet, fordi man trækker Indigo af Kypen ved at farve i den) forstaaer Farveren en »Udfarvning« paa Kypen, som i Regelen varer fra 35 til 45 Minutter eller, ved lysere Farver, en kortere Tid. Man siger, at Farveren har farvet 5 »Træk« Vadmél eller Garn i Dagens Løb eller 5 »Rør«, idet man rører i Kypen mellem hvert Træk. Kypen kan ogsaa faa et »Frirør«, naar man skønner, den trænger til Hvile, d. v. s. at man ikke farver mellem to Rør (Ved Rør forstaaer Farveren at røre Bundfaldet, d. v. s. »Grunden« op med »Luten«, en lang Stang med en lille oval Plade forneden).

Mellem hvert Træk bliver Arbejdsstoffet taget op af Kypen til »Udgrønning« (Iltning), der tager ca. en halv Time. Derved bliver Farven fremkaldt, det vil sige, at den i Kypen til en lysegul Farve reducerede Indigo ved Iltningen først bliver grøn, senere gaar den over til at blive den meget ægte blaa Farve paa Stoffet.

Over Kyperne er anbragt en stor Krog til at hænge Garnet paa, naar det er trukket op ad Kypen, og langs Væggene er en Knagerække, hvor Vadmelet hænges til »Udgrønning«, efter at det er bleven vredet paa Vrødbøren.

[47 | 48]

»Varmkypen« er Farverens allerhelligste; dens Tilstand kontrolleres ved at holde Øje med Udseendet af Overfladen, der skal have en kobberglinsende Hinde, eller ved at »skænke op« i Kypen, d. v. s. undersøge Vædsken, der skal være klar grøngul, naar »Grunden« (Bundfaldet) har sat sig. Men især Kypens Lugt er vejledende. Er der for lidt Kalk i den, siges den at være for »leis«, og er der for meget, er den for »skærfet«. Ældre Farvere smagte endog paa Kypen, og en overtroisk Farver hentede engang en klog Kone, da »Kypen var væk«. Det kan let hænde for en i en Kypes Førning mindre bevandret Farver, at han ikke kan faa Kypen til at »komme frem« og derfor ikke ved bedre end at »bære den forkludrede Kype ud«. Ellers »sætter« Farveren aldrig en helt frisk Kype, men nøjes med at fjerne noget af den overflødige Grund, enten med »Letbøtten« eller ved at sænke en Kurv med Sten ned paa Bunden af Kypen, saa Bundfaldet kunde sætte sig derpaa. Det fortælles, at der var Farvere, der aldrig havde set Bunden af Kypen. Man søgte at skærme Kypen mod al Slags Fortræd, thi Indholdet af Indigo og de andre nødvendige »Sager« repræsenterede mange Penge. Farver Jensen i Ballum fortæller om en Farver, der hængte sig efter at have haft Uheld med sin Kype i længere Tid.

Varmkypen er en saakaldt Vaidkype, den bliver »drevet« med Kalk, ikke som Sodakypen, der bliver drevet med Soda. Den bliver »drevet op« til Farvning i Løbet af to Dage i heldigste Tilfælde, og saa farver man paa den,

til der ikke er mere Indigo tilbage. Det er en Periode, der strækker sig over 8-10 Dage, men i den travle Tid, hvor Kypen bliver »udfarvet« (benyttet) Dag og Nat, forkortes Perioden derefter. Saa længe Farveperioden varer, bliver Kypens Temperatur holdt ved Gæringsvarme, 45 Grader Reamur.

Sammensætningen af Kypens Indhold er følgende:

Den gammeldags Farver koger først Vandet tilsat Klid, eller ogsaa tager han Regnvand, Damvand eller Aavand. Indigomængden beregnes ved, at man tager Indigo for Halvdelen af det Beløb, som kommer ind for Farvningen af den foreliggende Mængde Vadmél og Garn, fradraget et Pund Indigo. Værdien heraf skal dække Udgiften til Brændsel. Man kan ogsaa beregne Indigomængden ved at tage 1 Pd. Indigo til 30 Alen 5 Kvarter bredt Vadmél, der skal være mørkeblaat, mellem- og halvblaat, eller 1 Pd. Indigo til 1 Lispund mørkeblaat Garn, til 1 Lispund [48 | 49] lyseblaat Garn skal der 6 Lod Indigo. Indigoen bliver stødt i Morteren, derefter tilsat lidt Vand og revet godt i Riveskaalen, hvorpaa den bliver sat paa Kypen sammen med de gærende Bestanddele, »de søde Sager«, der først blødes op med Vand: »Vejde« (d. v. s. Vaid = *Isatis tinctoria*), Krap (*Rubia tinctoria*) og Klid, derefter kommer de til Opløsning af Indigoen og Regulering af Gæringen tjenende »skarpe Sager«, Potaske og læsket Kalk. Derpaa røres Kypen med »Luten« hver anden Time om Dagen i to Dage, indtil Gæringen er begyndt, og Indigoen opløst. Saa røres Kypen mellem hvert Træk, d. v. s. Farvning, og man lader den hvile i halvanden til to Timer, for at Grunden igen kan sætte sig, inden man igen tager et Træk paa den.

VI. PRESSEKAMMERET

I Pressekammeret er Pressen opstillet. Det er en ældre Konstruktion med saakaldt Underfyring, hvor »Pressepakkerne«, bestaaende af Pressetøjet lagt mellem Pressepapirene, d. v. s. Papstykker med »Brændpappet« (et tykt Papstykke) yderst, opvarmes ved Fyring under selve Pressen. Ved Siden har Koch opført en Bolteovn, hvori Jernbolte opvarmes til at lægge mellem Pakkerne, saaledes som det nu almindelig bruges, da det letter Arbejdet meget. Pakkerne bliver ligesom ved Underfyringsmetoden skruet sammen i Pressen ved Hjælp af et Spil eller lange »Pressestænger«. »Indpapiringen« af Tøjet foretages ved Pressebordet. Derover findes et Glinseapparat, d. v. s. Glitteapparat til Glitning af Blaarlærred, hvorved det bliver blankt. –

Apparatet bestaar af Glinse- eller Glittestangen med en glat ægformet Sten fastklemt i den nederste Ende. Stangen er foroven fastgjort til en lang Lægte, som er anbragt fjedrende under Loftet og klemmer Stenen i Stangen fast ned i en Rille i et kort Brædt, der ligeledes er anbragt fjedrende paa Bordet. Herover trækkes Lærredet, idet Glinsestenen skubbes frem og tilbage i Rillen.

I det tørre Pressekammer er anbragt en Disk med Skuffer, hvori smaa Kvantiteter af Farvestof og Kemikalier opbevares. Vægt og Lodder staar paa Disken, og ved Pressen Morteren.

VII. TRYKKERIET

I »Trykkestuen« findes et Bord med en jævn polstret Plade af svære Planker, hvorpaa Tøjet, som skal trykkes, bredes ud. Ved Siden deraf staar en »Chassis«, det er en vandtæt Kasse, [49 | 50] 1 x 1 Alen og 8 Tommer høj, som er hævet over Gulvet paa fire Ben. Heri fyldes en tykflydende Vædske af Pibeler og Gummi arabicum, og herpaa flyder en høj Ramme, hvorpaa der

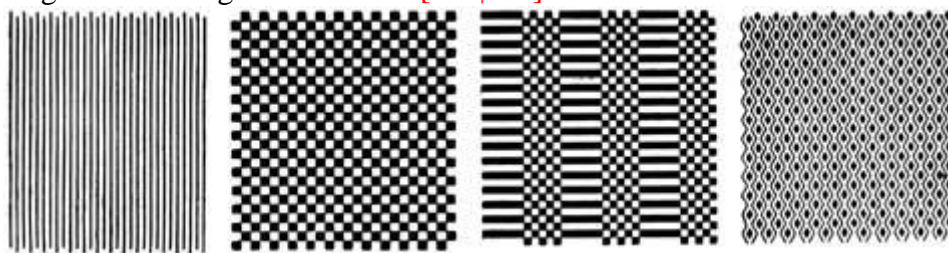
forneden er spændt et Stykke vandtæt Stof. Paa dette bliver Tryksværten tværet ud med en dertil egnet Børste og et andet Redskab, Gnideren. Trykningen foretages med »Trykformene«, d. v. s. Trykklodserne, der dels bestaar af rene Træsnit, dels af Træsnit udstyrede med Metalstifter, dels udelukkende af Metalstifter og forskelligt formede Metalstykker. Metalformene kan være saakaldte »Pas«, Udfyldningsforme, det vil sige, at to eller flere Forme udfylder hinanden til Flerfarvetryk paa Lærred (Kattuntryk), altid med indigoblaa Bund. Til Paatrykning bruges det saakaldte »Reservepap« af Pibeler, Spanskgrønt og Gummi arabicum, som forhindrer Indigoen i Koldkypen i at fæstne sig paa Lærredet ved den paafølgende Farvning. Man kan ogsaa sætte en Bejdse til Reservepappet, som præparerer Lærredet saaledes, at man, efter at Reservepappet er fjernet, kan farve Mønstret. Metalformene bruges ogsaa til at trykke gamle opsprættede Kjoler og Sjaler med Oliemaling,

Træformene, d. v. s. Trykkeklodserne, bruges til at trykke »Taffelsværte« i sort og andre Farver paa Vadmél, det saakaldte »Taffeltryk« (Tavletryk) eller »Damptryk«, fordi Farven først binder paa Stoffet, efter at det er blevet dampet i Dekarterekassen.

Træformene »stikkes«, og Metalformene »sættes« som Regel af en professionel Formstikker, f. Eks. Wessel, en indvandret Tysker, der har været ansat ved Tapetindustrien i Fredericia, men nu rejser rundt med sit Værktøj til Farverne og udfører Arbejdet paa Stedet i Løbet af indtil fire Uger.

I Trykkestuen er Overskæremaskinen anbragt. Disse Maskiner fremstilles af Th. Phillipsen i Viborg og Gulbæk i Aarhus. Den sidste rejste ogsaa rundt til Farverne og sleb Knivene paa Maskinerne. Med disse bliver det kradsede Vadmels Luv studset i en passende Længde.

Paa Væggen hænger »Overskæresaksen«, hvis Brug er ophørt omkring 1860. Den betjentes af Overskærerne. Vadmelet blev lagt paa langs af et fire Alen langt og fem Kvarter bredt Bord med Plade af svære Planker, buet som Saksen paa tværs og polstret. Saksen blev baaret i en Rem over Skulderen. Hermed klippede Tobias hos Farver Nissen i Aabenraa 16 Alen Vadmél om Dagen fra 5 Morgen til 8 Aften. [50 | 51]

VIII. GAARDEN MED SKYLLESTEDET – SKYLLEVALSEN OG TØJRAMMEN

Ved Aaen ligger fra ældre Tid den saakaldte »Bankesten«, der brugtes til at banke Vadmelet paa, naar dette skulde renses for overflødig Farvestof. Hertil blev der »taflet« ca. 20 Alen i en Bunke med den ene Ende af Vadmelet viklet stramt om, derpaa banket med de tre Alen lange Bankekøller af to Skyllekarle. Vadmelsbunken fik ti Slag paa hver Side tre Gange og blev skyllet i Aaen mellem hver Gang. Paa denne Maade blev det indigofarvede Vadmél ikke helt smittefrit, hvorfor man saa, hvorledes Bønderne blev blaasmudskede af at gaa med de blaa Vadmelsklæder. Senere brugte man at

støde, d. v. s. stampe Vadmelet i en Balje Lervand med en Støder, og paa denne Maade kunde man faa det mere smittefrit. Skyllevalsen gør nu samme Tjeneste som forhen Stødningen i Lervand, idet der bliver anbragt et Kar med Lervand under den, og Vadmelet bliver trukket gennem det af Valserne. Derefter bliver Lerkarret fjernet, og Vadmelet trukket gennem Aavandet eller et Kar med rent Vand. Man har dog ogsaa brugt alle tre Skyllemaader i Forbindelse med hinanden i Overgangstiderne. Leret, som her bliver brugt, er det saakaldte »Fredericaler«, sandfrit Ler fra Fredericiaegnen. Var Leret ikke sandfrit, blev det først stemmet, ellers blev Overskæreknevne, ved den senere paafølgende Overskæring, hurtigt sløve af det sandfyldte Vadmél.

»Tøjrammen« i Gaarden er den saakaldte Bredramme, den ældre Form, »Langrammen«, som endnu er mest almindelig, er kun indrettet til Ramning af Vadmelet paa langs. Bredrammen her er ca. 30 Alen lang, den bruges i den tørre Tid til at tørre og »ramme« Vadmelet paa, som i Stampen er blevet lægget og langt i Kanten. Vadmelsrækkens Ender bliver heftet til de med [51 | 52] »Klaverkroge« besatte »Rammetræer«, og Vadmelet rammet paa langs. Derefter bliver Vadmelets øverste Kant hæftet paa Tøjrammens øverste Lægte, som ogsaa er besat med »Klaverkroge«, og Underkanten paa de løse Rammestykker forneden paa Rammen, som tjener til at bredramme Vadmelet. Saaledes hænger det, til det er tørt. Om Vinteren rammes Vadmelet i Tørrestuen paa en »Rulleramme«, men paa den kan Vadmelet kun blive rammet paa Længden.

IX. HVORLEDES VADMEL BLIVER TIL KLÆDE

Vadmelet bliver før Stampningen farvet »halvblaat« paa Varmkypen for at blive godt gennemfarvet. Derefter bliver det lervalset i to Timer og skyllet i rent Vand paa Skyllevalsen. Saa sendes det til Stampemøllen, hvor det faar $\frac{3}{4}$ Stamp. – Hjemkommen derfra, som Regel i vaad Tilstand (hvis ikke, bliver det blødt op) bliver det kradset med de to Hold mellemsvage Borrer paa Kradsemaskinen, »6 Ender« med hvert Hold, d. v. s. 3 Gange op og 3 Gange ned ført forbi Valsen med Borrerne. Herefter bliver Vadmelet tørret og overskaaret paa Maskinen, blødt op i Vand, og, eftersom man har for Skik, kradset, f. Eks. med 1 eller 2 Hold af de skarpe, d. v. s. mindst slidte Borrer, 6 Ender med hvert Hold, saa at Filtlaget er kradset op helt ned til Traadene. Naar Vadmelet er saa vidt, farves det mørkeblaat paa Varmkypen med 4-5 Træk, eftersom Kypen er »stærk« af Indigo, og skylles paa Valserne et Kvarter i Rækker paa 50 Alen. Derpaa bliver det valset to Timer med Lervand og skyllet en Time paa Skyllevalserne med rent Vand. Endelig bliver Vadmelets Luv »strøget til« med det svageste Hold Burrer paa Kradsemaskinen, »6 Ender«, og derefter bliver Tøjet heftet paa Bredrammen til Tørring. Saa snart det er anbragt paa Rammen, bliver Luven omhyggeligt strøget til med en Haandbørste for at glatte forpurrede Steder. Efter at Vadmelet er tørret, bliver det overskaaret 2 à 3 »Snit« (Gange) paa Overskæremaskinen, og Luven børstet godt til paa Kradsemaskinen, »6 Ender«. Dernæst bliver det presset i Boltpressen med god Varme og fast sammenskruet, saa vikles det stramt om en Bom og bliver dekarteret, d. v. s. dampet i Dekarterekassen i Løbet af to Timer, herved løsnes der noget Indigo, og Vadmelet bliver derfor lervalset i 1 Time og skyllet. Herefter bliver Vadmelet børstet 6 Ender med Børstestængerne paa [52 | 53] Kradsemaskinen i pjaskvaad Tilstand ved at det bliver ført gennem en

Vandbakke under Maskinen, børstet efter med Haanden, rammet og tørret i Bredrammen i Gaarden. Til Slut bliver det presset ganske svagt med lidt Varme i Boltepressen.

Det færdige Klæde skal være smittefrit, have en Luv, der dækker helt over Traadene og være blankt som et Spejl.

X. NATURFARVESTOFFER OG HJÆLPEMIDLER, SOM BRUGTES I FARVERIERNE OMKRING 1870

Indigo udvindes af Planter, oftest af *Indigofera tinctoria*. Man skelner mellem asiatisk, afrikansk og amerikansk Indigo. Den asiatiske er gennemgaaende den bedste, men ogsaa af den er der flere Sorter, Indigo fra Bengalen, fra Coromandelkysten (Madrasindigo), Java og Filippinerne. De bedste Sorter bengalsk Indigo, der indeholder indtil 75 pCt. indigoblaat, er bedre end al anden Indigo. Den afskibes fra Kalkutta i stærke med Hessian og Jerngjorde indfattede Kister, der indeholder indtil 380 Pund. Indigo forhandlede til de danske Farvere af Hamborger-Handelshuse, f. Eks. Bauers. Med Hensyn til Prisen kan meddeles, at i 1873 købte Farver Nielsen i Randers 2 Kister Indigo af den bedste bengalske Sort for 3 Daler pr. Pund, kontant Betaling. Den almindelige Pris for mindre Partier fra den københavnske Grosserer Ballin laa nærmere ved 5 Daler pr. Pund. Naar Indigo bliver opløst i Varmkypen, farver den Uld overordentlig ægte blaåt, i Koldkypen farver den Hør og Bomuld. Opløst med koncentreret Svovlsyre (Nordkauserolie) giver den et meget mindre ægte, men meget klarere blaåt Nuanceringsfarvestof, kaldet »Sats«, der er opfundet i Saksen 1759 og brugtes meget i Kulørfarveriet. (Saksiskblaåt).

Vaid (*Isatis tinctoria*) er en Plante, hvis Blade indeholder 0,3 Procent Indigo. Planten er fra Oldtiden til det 19. Aarhundrede bleven dyrket i Europa og brugt til Farvning. Den blaa Farve, man faar af Vaid, er ikke saa klar som den, man faar af Indigo, der med sit langt større Indhold af Farvestof efterhaanden fortrængte Vaiden trods Modstand fra Regeringerne. Den brugtes senest som gærende Bestanddel i Varmkypen og forhandlede tildannet til et Præparat af Form som uregelmæssige Kugler. [53 | 54]

Krapplanten (*Rubia tinctoria*) hører hjemme i Orienten, men er fra Midten af det 18. Aarhundrede kultiveret i Europa i stor Udstrækning til omkr. 1870. Krappræparatet fremstilles af Plantens Rod og er forskelligt i Kvalitet efter Voksestedet. Krap dyrkedes paa Napoleonskrigenes Tid under Kontinentalafspærringen af Farver Holmblad paa Blaagaardsjorderne ved København og ved Kalundborg. Med Krap farves det meget ægte adrianopelrøde, d. v. s. tyrkiskrøde, Bomulds-garn. Men i de danske Farverier brugtes det kun til at farve ægte kraprødt paa Uld og som et meget anvendt Blandingsfarvestof samt som gærende og nuancerende Bestanddel i Varmkypen. Det forhandlede i hele Fade paa ca. 400 Pund, eller ogsaa var disse gennemsavede til $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{4}$ Fade og kostede $2\frac{1}{2}$ -3 Mark pr. Pund.

Cochénille (*Coccus cacti*) er en Skjoldlus, der lever paa en Kaktusplante i Mellemamerika. Dermed farver man rosenrødt, højrødt og carmoisinrødt m. m. ved Hjælp af den saakaldte Skarlagenkomposition, d. v. s. Tin opløst i Salpetersyre. Prisen var for en god Vare 10-12 Mark pr. Pund.

Blaatræ vokser i Mellemamerika og Sydamerika, dets latinske Navn er *Haematoxylon campechianum*, det kaldes ogsaa Kampechetræ efter

Voksestedet. Det udskibedes i Træblokke og bearbejdedes til Farveribrug ligesom de øvrige Træsarter i de europæiske Rasphuse. Kampechetræ er meget rigt paa Farvestof, det brugtes hovedsageligt til sort paa Uld og som Blandingsfarvestof samt til sort »Taffelsværte«, man kan dog ogsaa farve en mindre ægte blaa Farve dermed. Det forhandlede som Spaaner i Sække og kostede 6-8 Skilling pr. Pund.

Gultræ (*Morus tinctoria*) er et amerikansk Farvetræ, der forhandlede i flere Sorter efter Voksestedet. Sorterne menes at indeholde lige meget Farvestof. Det forhandlede raspet eller pulveriseret og brugtes meget i Farverierne til brune, grønne og andre Farver. Det kostede 10-12 Skilling pr. Pund.

Rødtræ, d. v. s. Brasiltræ, hører hjemme baade i Ost- og Vestindien. Det faas af forskellige Caesalpiniearter. Fernambuktræet giver imidlertid mest Farvestof og den klareste Farve. Det forhandlede i fine Spaaner og kostede 1½ - 2 Mark pr. Pund. Af Rødtræ faar man en uægte rød Farve.

Sandel faas af forskellige Træsarter i afrikanske og asiatiske Tropezoner. Det ægte Sandeltræ (*Pterocarpus santalinus*) vokser i Ostindien langs Coromandelkysten og paa Ceylon. Det bruges [54 | 55] ligesom *Caliatur-Sandel*, som Farverne mener giver en klarere Farve, og Kamvud, der er rigere paa Farvestof, til den yndede sandelbrune Farve. Sandel forhandlede pulveriseret og kostede 8 Skl. pr. Pund, Kamvud 10 Skl. pr. Pund.

Af europæiske Træsarter brugtes følgende:

Quercitron af Farveegen (*Quercus tinctoria*), hvoraf man faar en klar gul Farve, som bruges til Blandingsfarver. Det kostede 16-20 Skilling pr. Pd.

Fisettræet, ungarsk Gultræ, »Fustik« (*Rhus cotinus*) giver en guldgul Farve, der bruges som Tilsætning til brandgult og højrodt sammen med Cochenille. Det kostede 16-20 Skl. pr. Pd.

Sumak er malede Blade, Bladstilke og Stilke af forskellige Rhus-Arter. Det kostede 8-10 Skl. pr. Pund.

Galæbler er sygelige Udvækster paa Farveegen, Prisen var 2 Mark pr. Pd.

Knopper er sygelige Udvækster paa Stilkegen. De kostede 10 Skl. pr. Pd.

De sidste tre Produkters farvende Evne beror hovedsagelig paa deres rige Indhold af Garvesyre, der i Forbindelse med Jern giver graa og sorte Farver. De bruges som Tilsætning til sort og som Nuanceringsfarvestof til brunt m. m.

Curcurna (*curcuma longa*) »Gurkemeje« er Roden af en Plante, som vokser i det varme Asien. Det giver en meget klar gul Farve paa Uld, men bruges ikke meget i Farverierne, da det er meget lidt lysægte.

Orleans faas af Frugten paa Busken *Bixa orellana*, der vokser i det tropiske Sydamerika. Orleans farver Bomuld chamois.

Saflor (*Cartamus tinctoria*) er en Plante, hvis Blomst efter nogen Bearbejdning giver en rosenrød Farve, som farver Silke og Bomuld, men den er ikke holdbar.

Persio, »Persikow«, og *Orseille* er meget brugte Farvestoffer, der fremstilles af forskellige Laver, som f. Eks. vokser paa Fjeldene langs Sveriges og Norges Kyster. *Persio* bruges bl. a. til at »klare« det med Indigo farvede lyseblaa Strømpegarn. Farven er klar violet, men ikke særlig ægte.

Lac-Dye er et Præparat, som ikke er i almindeligt Brug i Danmark. Det udvindes af Stoklak og er beslægtet med Cochenille, ikke saa klart, men mere ægte.

Catechu, »Kattigo«, er et garvesyreholdigt brunt Farvestof, som udvindes ved Udkogning af forskellige Træsarter, [55 | 56] Acacia- og Uncaria-Arter, som vokser i Indien. Ekstrakten bliver hældt i Kasser, der er forede med Blade, og størkner her til en haard skør Masse. Det bruges meget til Bomuldsfarvning, særlig brune Farver. Fiskerne køber det hos Farverne til at præparere Net og Sejldug med.

Farvning med danske Planter er kun brugt i ringe Udstrækning. Omkring 1870 brugte Farver L. C. Nielsen i Holstebro at farve »drapgraa« Tvist med Spejl bark af Egegrene, og Farver Hinke i Kerteminde dyrkede paa samme Tid en udmærket gultfarvende Plante, »Gullevisse«, vistnok Farve-Visse (*Genista tinctoria*). I Larsens Farveri i Ringkøbing fandtes omkring 1850 den ægte gultfarvende Plante Vau (*Reseda luteola*).

Foruden Farvestofferne bruges følgende *Produkter og Kemikalier*: I Trykkeriet bruges *Hvedestivelse* til Tryksværte foruden *Skedevand* til *salpetersurt Jern* og *kromsurt Kali* til Reservepap paa Vadmæl for Indigofarvning paa Varmkypen. Til Reservepap paa Lærred for Indigofarvning paa Koldkypen bruges *Pibeler*, *Gummi arabicum* og *Spanskgrønt*, og som Bejdser i Reservepappet bruges *Bly sukker* og *salpetersurt Bly*. I Farveriet bruges *Klid* til at blødgøre Vandet med og som Tilsætning til Varmkypen. *Urin* bruges afklaret til Vask og »Skouning« af Farver i Kulørfarveriet. Som Bejdser bruges *Romersk Alun*, *hel rød Vinsten*, *hvid Vinsten* (*Cremor tartari*) og *kromsurt Kali*; »Fitrel« (*Jernforilte*) bruges til at »dunkle« de garvesyreholdige Farvestoffer med og til Koldkyperne sammen med Kalk. *Kalk* bruges som Forbejdse til carmoisinrødt med Cochenille, som Tilsætning til Varm- og Koldkypen. *Potaske* bruges som Tilsætning til Varmkypen og til at »skoue« med. *Sølverglød* og *Bly sukker* bruges sammen med kromsurt Kali til at farve orange paa Tvist. *Blaasurt Kali* bruges til at farve det kornblaa »kaliblaa« paa Uld. *Pikrinsyre* anvendes til at faa en meget klar grøngul Farve paa Uld, men den er meget lidt holdbar. *Salpetersyre* bruges til at opløse *granuleret Tin* til Skedevandskomposition, der bruges som Bejdse ved Cochenillefarverne. Dertil anvendes ogsaa ifølge nogle Recepter *Saltsyre*, *Tinsalt* og *Klortin*. »*Nordhauserolie*« (koncentreret Svovlsyre) bruges til at opløse Indigo til Indigosats. Svovlsyre bruges i Vand til at »renovere« (fjerne Kalk af) det, som er farvet i Koldkyperne.

Ejnar Hansen.

Forlægget for denne artikel er:

Ejnar Hansen
Farvergården. Købstadmuseet Den Gamle By. Årbog 1927, side 29-56.

Angivelsen [29 | 30] markerer sideskift i originalteksten.

Copyright © 2002 [Dragtpuljen](#)
